

PROJECT
SUPPORT
FACILITY

Izpētes darbs par tēmu
“Kāpēc Latvijā ir tik neliels skaits krimināllietu
par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba
 nolūkā?”

Mag.iur. Inga Godmane

Baltijas jūras valstu padomes Projektu atbalsta
fonda līdzfinansētais projekts CAPE
“Kompetenču veidošana, palīdzības sniegšana
un kriminālvajāšana darba ekspluatācijas
gadījumos Baltijas jūras reģionā”

2021

Saturs

Kopsavilkums	3
Summary	5
Ievads	7
Statistika.....	9
Nacionālais tiesiskais regulējums attiecībā uz cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā.....	10
Darba ekspluatācija un tās tiesiskais regulējums.....	19
Identificētās problēmas un iespējamie risinājumi	26
Tiesu prakse	35
Nobeigums.....	37
Pielikums Nr.1	39
Pielikums Nr.2	42
Pielikums Nr.3	43
Pielikums Nr.4	44
Pielikums Nr.5	45
Izmantotās literatūras un normatīvo aktu saraksts.....	46

Kopsavilkums

Izpētes darba mērķis ir atrast un identificēt iemeslus, kāpēc Latvijā ir tik neliels skaits kriminālprocesu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā. Lai sasniegtu izpētes darba mērķi, ir nepieciešams analizēt nacionālo tiesisko regulējumu attiecībā uz cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā, noskaidrot, vai nacionālajos tiesību aktos ir definēts darba ekspluatācijas jēdziens, kā šo jēdzienu varētu definēt, vai ir paredzēta kriminālatbildība par darba ekspluatāciju, vai darba ekspluatācijas definīcijas vai atsevišķu jēdzienu neesamība kavē kriminālprocesu uzsākšanu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā. Darba gaitā nepieciešams noskaidrot, vai ir pietiekams institucionālais sadarbības ietvars, kādi būtu nepieciešamie uzlabojumi.

Izpētes darba gaitā tika secināts, ka pirmkārt, nelielo kriminālprocesu skaita pamatā nav tiesiskais regulējums, kas attiecas uz cilvēku tirdzniecību. Tas ir visaptverošs un pilnībā atbilst vispārattītiem starptautiskajiem standartiem. Tika secināts, ka runājot par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā, ir jārunā arī par daudz plašāku jēdzienu "darba ekspluatācija", jo iespējams, ka daļa no personām, kuras tiek identificētas kā cilvēku tirdzniecības upuri, ir tikušas nodarbinātas ekspluatējošos apstākļos, bet cilvēku tirdzniecības noziegums nav noticis.

Galvenais secinājums, kāpēc Latvijā ir tik neliels skaits kriminālprocesu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā, ir maz atpazītu cilvēku tirdzniecības upuru. Minētais tika pamatots ar to, ka institūcijas, kuru likumā noteiktais uzdevums ir nodarbinātības uzraudzība, nespēj atpazīt cilvēku tirdzniecības upurus. Turklāt šīs institūcijas nespēj saskatīt nodarījumus, kas nav cilvēku tirdzniecība, bet ir saistīti ar darba ekspluatāciju. Analizējot pārskatu datus, tika secināts, ka atsevišķu institūciju darbinieku iesaistīšana dažādās izglītojošās aktivitātēs attiecībā uz cilvēku tirdzniecības novēršanu ir jāpārvērtē, kā arī ir jāpārvērtē šo mācību un citu izglītojošu aktivitāšu saturs,

jo šobrīd nav redzama šo mācību atdeve. Tika secināts, ka, lai uzlabotu cilvēku tirdzniecības upuru atpazīšanu, kas pakļauti piespiešanai veikt darbu vai citām darba ekspluatācijas formām, būtu nepieciešams izvērtēt, vai ir iespējams normatīvajos aktos noteikt vienu valsts institūciju, kura būtu atbildīga par cilvēku tirdzniecības upuru atpazīšanu vai vismaz būtu atbildīga par šī procesa koordinēšanu. Lai gan tas neattiecas uz kriminālprocesu palielināšanu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā, tika secināts, ka ir nepieciešams sākt efektīvi piemērot Krimināllikuma (turpmāk – KL) 280.pantu, tādējādi skaidri nodalot gadījumus, kad ir notikusi cilvēku tirdzniecības un, kad runa ir par nodarbināšanu ekspluatējošos apstākļos. Tādējādi nodrošinot, ka ar likuma bardzību vērsas ne tikai pret pašu smagāko darba ekspluatācijas formu – cilvēku tirdzniecību, bet pie kriminālatbildības tiek saukti tie darba devēji, kas nodarbina darbiniekus ekspluatējošos vai īpaši ekspluatējošos apstākļos.

Summary

The aim of the research is to find and identify the reasons why there are such a small number of criminal proceedings in Latvia regarding trafficking in human beings for the purpose of forced labour. In order to achieve the objective of the research, it is necessary to analyze the national legal framework for trafficking in human beings for the purpose of forced labour, to find out whether the concept of labour exploitation is defined in national law, how this concept could be defined, whether there is criminal liability for the labour exploitation or whether the absence of a definition of labour exploitation or certain concepts prevents the initiation of criminal proceedings for human trafficking for forced labour purpose. In the course of the research, it is necessary to find out whether there is a sufficient institutional framework for cooperation, what would be the necessary improvements.

In the course of the research, it was concluded that, firstly, the small number of criminal proceedings is not based on the legal framework for trafficking in human beings. The legal framework is comprehensive and fully complies with well-established international standards. It was concluded that, as regards trafficking in human beings for the purpose of forced labour, it is also necessary to talk about a much broader concept of "labour exploitation", since it is possible that some of those identified as victims of trafficking in human beings have been employed under exploitative conditions, but the crime of trafficking in human beings has not occurred.

The main conclusion why there are so small numbers of criminal proceedings in Latvia for trafficking in human beings for the purpose of forced labour, there are few recognized victims of trafficking in human beings. This was based on the fact that the institutions whose statutory task is to monitor employment are not able to recognize victims of trafficking in human beings. Moreover, these institutions are not able to detect offences other than those

human trafficking but are related to labour exploitation. The analysis of the data from the reports concluded that the involvement of employees of certain institutions in the various educational activities relating to the prevention of trafficking in human beings should be re-evaluated, and the content of these training and other educational activities should be re-evaluated, since the feedback of these training is not seen at the moment. It was concluded that, in order to improve the recognition of victims of trafficking in human beings subject to coercion to perform work or other forms of exploitation, it would be necessary to assess whether it is possible to establish a single public authority responsible for recognizing victims of trafficking in human beings or at least be responsible for coordinating this process. Although this does not relate to increasing criminal proceedings on trafficking in human beings for the purposes of forced labour, it was concluded that it was necessary to start applying Article 280 of the Criminal Law effectively, thus clearly distinguishing between cases of trafficking in human beings and when it comes to employment under exploitative conditions. Thus, ensuring that the law does not only address the most severe form of labour exploitation – trafficking in human beings, but criminalises employers who employ employees in exploitative or exploitative conditions.

Ievads

Cilvēku tirdzniecība ir smags cilvēktiesību pārkāpums – mūsdienu verdzības forma, kas pasaulē dažāda veida ekspluatācijas formām pakļauj miljoniem cilvēku, izmantojot šo cilvēku sociālo neaizsargātību, vājumu, nezināšanu un izmisumu. Valstu uzdevums ir cīnīties ar šo fenomenu visiem iespējamiem tiesiskiem līdzekļiem.

Ik gadu, iepazīstoties ar statistikas datiem par identificētajiem cilvēku tirdzniecības upuriem, varētu šķist, ka Latvijā šī nav būtiska problēma, tomēr jāatceras, ka šie dati ir tikai redzamā daļa un lielākā daļa cilvēku tirdzniecības gadījumu paliek apslēpti. Tomēr, lai gan identificēto cilvēku tirdzniecības upuru skaits ir pietiekošs, kriminālprocesu ir maz un cietušo vēl mazāk. Līdz ar to rodas pamatoti jautājumi, kāpēc tā ir, kāpēc par tik smagu noziegumu vainīgie netiek saukti pie kriminālatbildības?

Darba mērķis ir atrast un identificēt iemeslus, kāpēc Latvijā ir tik neliels skaits kriminālprocesu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā.

Jāvērš uzmanība uz to, ka cilvēku tirdzniecības viens no obligātajiem elementiem – ekspluatācijas nolūks – paredz ne tikai piespiešanu veikt darbu, bet arī citus ekspluatācijas veidus, kas saistīti ar darbu, proti, turēšana verdzībā vai citās tai līdzīgās formās, turēšana kalpībā. Izpētes darba daļā arī šīs citas formas tiks apskatītas.

Veicot izpētes darbu, secināts, ka virknē starptautisku dokumentu un vadlīniju, kas apskata jautājumu par cilvēku tirdzniecību saistībā ar piespiešanu veikt darbu, bieži vien tiek lietots daudz visaptverošāks jēdziens "darba ekspluatācija". Lai pilnībā izprastu, kāpēc Latvijā ir tik maz kriminālprocesu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā, ir nepieciešams aplūkot arī šo plašāko jēdzienu, nepieciešams saprast, vai atbilde uz iepriekš minēto jautājumu ir apslēpta tieši šajā jēdzienā.

Tāpēc ir nepieciešams noskaidrot, vai nacionālajos tiesību aktos ir definēts darba ekspluatācijas jēdziens, kā šo jēdzienu varētu definēt, vai ir paredzēta kriminālatbildība par darba ekspluatāciju, vai darba ekspluatācijas definīcijas vai atsevišķu jēdzienu neesamība kavē kriminālprocesu uzsākšanu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā.

Izpētes darbā tikai izmantotas – kvalitatīvās pētniecības metodes – tika veikta dokumentu kvalitatīvā analīze – analizēti normatīvie akti, starptautiski un Eiropas Savienības tiesību akti, Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi, starptautisko organizāciju ziņojumi, pētījumi un vadlīnijas. Tika veiktas rakstveida intervijas ar Valsts policijas ekspertiem, prokuratūras pārstāvjiem, Valsts darba inspekcijas un nevalstiskā sektora ekspertiem. Kā otra metode tika izmantota – kvantitatīvā metode – tika analizēti statistikas dati par valsts iestāžu paveikto 2019.gadā un 2020.gadā cilvēku tirdzniecības novēršanā.

Statistika

Analizējot pieejamos jaunākos statistikas datus par cilvēku tirdzniecības novēršanu (izpētes darba pielikumā) ir redzama būtiska problēma – **2020.gadā** saskaņā ar Ministru kabineta 2019.gada 16.jūlija noteikumiem Nr.344 "Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri" ir tikuši identificēti **48 cilvēku tirdzniecības upuri**¹, **2019.gadā – 39**², savukārt kriminālprocesā par **cietušām tika atzītas tikai 15 personas** (2019.gadā – 2 personas un 2020.gadā – 13 personas). 2019.gadā no minētajiem identificētajiem cilvēku tirdzniecības upuriem 29 bija pakļauti piespiešanai veikt darbu vai citai darba ekspluatācijas formai, savukārt 2020.gadā no identificētajiem cilvēku tirdzniecības upuriem 37 ir bijuši pakļauti piespiešanai veikt darbu vai citai darba ekspluatācijas formai. Jāsecina, ka divu gadu griezumā šī atšķirība starp identificētajiem upuriem un cietušajiem ir milzīga. Turpmāk izpētes darbā ir nepieciešams rast atbildi, kāpēc ir tik liela atšķirība starp šiem datiem un attiecīgi, kāpēc ir tik maz kriminālprocesu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā. Lai rastu atbildi uz minēto jautājumu, vispirms ir nepieciešams izvērtēt nacionālo tiesisko regulējumu, proti, vai šis regulējums ir pilnīgs un visaptverošs un atbilst starptautiskajiem noteiktajiem standartiem.

¹ Pārskats par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu Latvijā 2020.gadā; http://www.cilvektirdznieciba.lv/uploads/files/lv_thb_zinojums_2020.pdf

² Informācijas apkopojums par valsts ieguldījumu cīņā ar cilvēku tirdzniecību laika posmā no 2019.gada 1.aprīļa līdz 2020.gada 31.martam, sagatavojusi Iekšlietu ministrija.

Nacionālais tiesiskais regulējums attiecībā uz cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā

Šajā izpētes darba daļā tiks analizēts nacionālais tiesiskais regulējums, lai noskaidrotu, vai iemesls, kāpēc ir tik maz kriminālprocesu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā, meklējams tieši normatīvajā regulējumā.

Kriminālatbildība par cilvēka tirdzniecību kopš 2002.gada ir ietverta KL 154.¹pantā – Cilvēku tirdzniecība³. KL 154.²pantā ir skaidrots cilvēku tirdzniecības jēdziens. Minētā norma paredz, ka cilvēku tirdzniecība ir ekspluatācijas nolūkā izdarīta personu savervēšana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana, izmitināšana vai saņemšana, lietojot vardarbību vai draudus, vai aizvešanu ar viltu vai izmantojot personas atkarību no vainīgā vai tās ievainojamības vai bezpalīdzības stāvokli, vai arī dodot vai saņemot materiāla vai citāda rakstura labumus, lai panāktu tās personas piekrišanu tirdzniecībai, no kuras ir atkarīgs cietušais. Panta otrā daļa nosaka, ka nepilngadīgā vervēšana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana, izmitināšana vai saņemšana ekspluatācijas nolūkā atzīstama par cilvēku tirdzniecību arī tādā gadījumā, ja tā nav saistīta ar jebkuru šā panta pirmajā daļā minēto līdzekļu izmantošanu. Panta trešajā daļā ir skaidrota ekspluatācijas nozīme, proti, ekspluatācija šā panta izpratnē ir personas iesaistīšana prostitūcijā vai cita veida seksuālā izmantošanā, piespiešana veikt darbu, sniegt pakalpojumus vai izdarīt noziedzīgus nodarījumus, turēšana verdzībā vai citās tai līdzīgās formās (parādu verdzība, dzimtbūšana vai personas cita veida piespiedu nodošana citas personas atkarībā), turēšana kalpībā vai arī personas audu vai orgānu nelikumīga izņemšana. Minētā panta ceturtajā daļā ir noteikts, ka ievainojamības stāvoklis šā panta izpratnē nozīmē, ka tiek izmantoti apstākļi, kad personai nav citas reālas vai pieņemamas izvēles, kā vien pakļauties ekspluatācijai.

³ Grozījumi Krimināllikumā 25.04.2002. likums/LV, 69, 09.05.2002./Stājas spēkā 23.05.2002.

Latvija ir pievienojusies vairākiem starptautisko tiesību aktiem, kas izstrādāti cīņai ar cilvēku tirdzniecību – Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) 1949.gada 2.decembra Konvencija par cīņu ar cilvēku tirdzniecību un prostitūcijas ekspluatēšanu no trešo personu puses, ANO 2000.gada 13.decembra Konvencija pret transnacionālo organizēto noziedzību Protokolu par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to. Tāpat Latvija ir pievienojusies Eiropas Padomes 2005.gada Konvencijai par cīņu pret cilvēku tirdzniecību. Īpaši nepieciešams norādīt, ka Latvija pilnībā ir ieviesusi 2011.gada 5.aprīļa Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvas 2011/36/ES par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību, un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/629/TI prasības.

Visi iepriekš minētie starptautiskie un Eiropas Savienības tiesību akti satur cilvēku tirdzniecības definīciju, ņemot vērā to pieņemšanas laiku, tie ir papildinājuši viens otru, tādējādi var uzskatīt, ka KL ietvertā cilvēku tirdzniecības definīcija pilnībā atspoguļo starptautiskā līmenī noteiktos standartus un ietver visus nepieciešamos cilvēku tirdzniecības jēdziena elementus.

Īpaši nepieciešams uzsvērt, ka starptautiskajos tiesību aktos un krimināltiesību teorijā ir skaidri nostiprināts, ka cilvēku tirdzniecības gadījumā ir obligāti jākonstatē trīs obligātie elementi – darbības, līdzekļi un mērķis⁴.

KL 154.² panta pirmajā daļā ir minēti šādi cilvēku tirdzniecības jēdziena elementi, kas attiecīgi veido minētā nozieguma objektīvo pusi:

- 1) Darbības (kas ir izdarīts) – savervēšana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana, izmitināšana, saņemšana;

⁴ Attiecībā uz nepilngadīgajiem ir nepieciešami tikai divi no minētajiem elementiem – darbības un mērķis.

- 2) Līdzekļi (kā tas ir ticis izdarīts) – lietojot vardarbību, draudus, vai aizvešanu ar viltu vai izmantojot personas atkarību no vainīgā vai tās ievainojamību vai tās bezpalīdzības stāvokli, vai arī dodot vai saņemot materiāla vai citāda rakstura labumus, lai panāktu tās personas piekrišanu tirdzniecībai, no kuras ir atkarīgs cietušais;
- 3) Mērķis (kāpēc tas ir izdarīts) – ekspluatācijas nolūkā.

Ņemot vērā to, ka šis izpētes darbs veltīts tieši piespiešanai veikt darbu un citiem ekspluatācijas veidiem, kas saistīti ar darba ekspluatāciju, tālāk darbā padziļināti uzmanība tiks pievērsta tieši ekspluatācijas jēdzienam, analizējot, kas ir piespiešana veikt darbu, turēšana verdzībā vai citās līdzīgās formās, turēšanu kalpībā.

KL 154.² panta trešajā daļā ir skaidrots ekspluatācijas jēdziens. Proti, cilvēku tirdzniecības gadījumā ar ekspluatāciju saprot – personas iesaistīšanu prostitūcijā vai cita veida seksuālu izmantošanu, piespiešanu veikt darbu, sniegt pakalpojumus vai izdarīt noziedzīgus nodarījumus, turēšanu verdzībā vai citās līdzīgās formās (parādu verdzība, dzimtbūšana vai personu cita veida nodošana citas personas atkarībā), turēšanu kalpībā vai arī personas audu un orgānu nelikumīga izņemšana.

Vispārējs aizliegums, kādu piespiest darīt darbu, ko persona nevēlas, izriet no Latvijas Republikas Satversmes 106.panta, kas nosaka, ka ikvienam ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai. Piespiedu darbs ir aizliegts. Par piespiedu darbu netiek uzskatīta iesaistīšana katastrofu un to seku likvidēšanā un nodarbināšana saskaņā ar tiesas nolēmumu.

KL 154.² panta trešajā daļā attiecībā uz darba ekspluatāciju norāda šādi ekspluatācijas veidi:

- 1) piespiešana veikt darbu;
- 2) turēšana verdzībā;
- 3) citās līdzīgās formās –
 - parādu verdzība;
 - dzimtbūšana;
 - personas cita veida piespiedu nodošana citas personas atkarībā.
- 4) turēšana kalpībā.

KL 154.²panta trešā daļa būtu jāuztver kā blanketa norma, proti, visas šajā normā minētās ekspluatācijas formas plašāk ir skaidrotas Latvijai saistošajos starptautiskajos tiesību aktos. Tālāk tiks apskatīts detalizētāk katrs no šiem ekspluatācijas veidiem.

Piespiešana veikt darbu.

Starptautiskās Darba organizācijas (turpmāk – SDO) 1930.gada Piespiedu darba konvencijas 1.panta 1.punktā ir skaidrots, ka šīs konvencijas izpratnē termins "piespiedu vai obligāts darbs" nozīmē visu darbu vai dienestu, kas, draudot ar sodu, tiek kategoriski pieprasīts no ikvienas personas un attiecībā uz kuru persona nav brīvprātīgi pieteikusies. Arī citos starptautisko tiesību aktos šis termins ir lietots un ir noteikts, ka piespiedu darbs ir aizliegts. Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 4.pants paredz, ka nevienu cilvēku nedrīkst turēt verdzībā vai nebrīvē. Nevienam cilvēkam nedrīkst likt veikt piespiedu vai obligātu darbu⁵, lai gan jēdziens "piespiedu vai obligāts darbs" ir definēts tikai augstāk minētajā SDO dokumentā, Eiropas Cilvēktiesību tiesa šo SDO doto definīciju ir ņēmusi par

⁵ Likums "Par 1950.gada 4.novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11.protokolu" 04.06.1997. likums/LV, 143/144, 13.06.1997.; Ziņotājs, 14, 24.07.1997.

pamatu un vairākos savos spriedumos plašāk analizējusi, kas tiek saprasts ar piespiedu vai obligātu darbu⁶. Piemēram, lietās *Van der Musselle*, 34–37.§; *Siliadin*, 115. – 17.§; *Stummer*, 117. §; un *Chowdury u.c.*, 90. – 91.§ Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka argumentam par “iepriekšēju piekrišanu” darbībai jāpiešķir relatīvais svars. Lietā *C.N. un V. pret Franciju* (77.§), paļaujoties uz SDO ziņojumu, Eiropas Cilvēktiesību tiesa izstrādāja jēdzienu “sods”, paskaidrojot, ka šis jēdziens “var iet līdz pat fiziskai vardarbībai vai ieslodzījumam, bet var arī ieņemt psiholoģiski smalkākas formas, piemēram, draudi upuru nodošanai policijai vai imigrācijas iestādēm, ja viņu nodarbinātības statuss ir nelikumīgs”⁷.

Turēšana verdzībā un citās līdzīgās formās.

Saskaņā ar ANO 1956.gada Papildu Konvenciju par verdzības, vergu tirdzniecības un verdzībai līdzīgu institūtu un paražu izskaušanu 7.panta a punktu ar terminu “verdzība”, kā tas definēts 1926.gada Verdzības konvencijā, saprot tādu personas statusu vai stāvokli, pār kuru tiek īstenota jebkura vai pilnīga vara, kas piemīt īpašuma tiesībām, un termins “vergs” nozīmē personu, kura nonākusi šādā statusā vai stāvoklī. Savukārt minētās konvencijas 1.panta a punktā minēts, ka parādu verdzība jeb statuss vai stāvoklis, kas rodas, pieprasot no parādnieka personīgus pakalpojumus vai no viņa kontrolē esošās personas tādus, kas var kalpot par parāda garantiju, ja šo pakalpojumu vērtība pēc saprātīga novērtējuma nav vērsta uz parāda likvidēšanu vai arī šo pakalpojumu ilgums un raksturs nav attiecīgi ierobežots un noteikts. B punktā noteikts, ka dzimtbūšana jeb tāds nomnieka statuss vai stāvoklis, kad pēc likuma, paražas vai vienošanās ir spiests dzīvot un strādāt uz zemes, kas pieder citai personai, un sniegt dažus noteiktus pakalpojumus tādai citai personai par

⁶ Guide on Article 4 of the European Convention on Human Rights. Prohibition of slavery and forced labour. https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_4_eng.pdf

⁷ Lieta *S.M. v. CROATIA* 282.§, 284.§ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203503>

atlīdzību vai bez tās, un kurš nevar brīvi mainīt savu statusu. Konvencijas 1.panta c punktā noteikts, ka jebkāds institūts vai prakse, ar kuru palīdzību: (i) sieviete – bez tiesībām atteikties – tiek apsolīta vai izdota pie vīra par samaksu, izteiktu naudā vai graudā viņas vecākiem, aizbildnim, ģimenei vai jebkurai citai personai vai grupai; vai (ii) sievietes vīram, viņa ģimenei vai viņa klanam ir tiesības nodot viņu citai personai pret samaksu vai citādi; vai (iii) sievietei pēc viņas vīra nāves ir jāpāriet mantojumā citai personai. Minētā dokumenta d punktā noteikts, ka jebkāds institūts vai prakse, ar kuru palīdzību bērnu vai jauniešu, kas nav sasniedzis 18 gadu vecumu, kāds no viņa īstajiem vecākiem vai viņi abi, vai aizbildnis nodod citai personai pret atlīdzību vai bez tās ar nolūku izmantot šo bērnu vai jauniešu, vai viņa darbu.

Turēšana kalpībā.

Turēšana kalpībā ir aizliegta virknē starptautisko tiesību aktu⁸, tomēr šajos dokumentos nav sniegta skaidra šī jēdziena definīcija. ANO Narkotiku kontroles un noziedzīgu nodarījumu novēršanas biroja (UNODC) parauglikumā ir ietverta šāda kalpības definīcija: "Kalpība nozīmē tādus darba apstākļus un/vai pienākumu strādāt vai pildīt pakalpojumus no kuriem persona nevar izbēgt vai nevar tos mainīt."⁹. Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā spriedumā lietā *C.N pret Franciju* (2012) noteica, ka kalpība ir piespiedu darba pastiprināta forma. Tiesa šajā spriedumā norādīja, ka "kalpība atbilst īpaša veida piespiedu vai obligātam darbam vai, citiem vārdiem sakot, "pasliktinātam" piespiedu vai obligātam darbam. Patiesībā pamat atšķiramā iezīme starp kalpību un piespiedu obligāto darbu Konvencijas 4.panta nozīmē slēpjas cietušā izjūtā, ka viņa stāvoklis ir pastāvīgs un ka situācija, visticamāk, nemainīsies. Pietiek ar

⁸ ANO 1948.gada Vispārējā Cilvēktiesību deklarācija, 1966.gada Starptautiskā Konvencija par Civilajām un politiskajām tiesībām.

⁹ https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2020/TiP_ModelLegislativeProvisions_Final.pdf

to, ka šī sajūta balstās uz objektīviem kritērijiem vai arī to dara tie, kas ir atbildīgi par šo situāciju.”¹⁰.

KL 154.²panta trešajā daļā kā ekspluatācijas veids ir minēts arī piespiešana sniegt pakalpojumus, lai gan varētu šķist, ka šis ekspluatācijas veids būtu saistāms ar darba ekspluatāciju, tomēr tas tā nav. Minētais ekspluatācijas veids KL tika ietverts, pārņemot 2011.gada 5.aprīļa Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvas 2011/36/ES par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību, un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/629/TI prasības. Šis ekspluatācijas veids aptver tādas darbības, kas nevar tikt uzskatītas par piespiešanu veikt darbu, turēšana verdzībā, citās līdzīgās formās un turēšanu kalpībā, proti, nav saistītas ar nodarbinātību, tai pat laikā tās ir darbības, kas nevar tikt uzskatītas par piespiešanu izdarīt noziedzīgu nodarījumu, proti, darbības pašas par sevi var būt legālas. Par piespiešanu sniegt pakalpojumus var uzskatīt, piemēram – personas piespiešanu iesaistīties ubagošanā, iesaistīties fiktīvās laulībās, iesaistīšanu bērnu armijā. Jānorāda gan, ka šis ekspluatācijas veids ir salīdzinoši jauns, līdz ar to pilnvērtīgs tā tvērums vēl nav ieviests praksē ne Latvijā, ne citās valstīs.

Izvērtējot iepriekš minēto, jāsecina, ka KL ietvertais cilvēku tirdzniecības jēdziens un tā obligātie elementi pilnībā atbilst starptautiskā līmenī atzītai cilvēku tirdzniecības definīcijai. Turklāt izpētes darba ietvaros, rakstveidā intervējot tiesībsargājošo iestāžu ekspertus un nevalstiskā sektora ekspertus, visi norādīja, ka Latvijā spēkā esošais tiesiskais regulējums ir skaidrs un visaptverošs. Vienlaikus tika vērsta uzmanība uz to, ka, lai gan cilvēku tirdzniecības noziegums KL ir ietverts jau kopš 2002.gada, ir izstrādāti plaši

¹⁰ https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2020/TiP_ModelLegislativeProvisions_Final.pdf

zinātniskie komentāri un Augstākās Tiesas vadībā ir izstrādāti divi tiesu prakses apkopojumi¹¹, interpretācija par atsevišķiem jautājumiem atšķiras. Jāsecina gan, ka vienveidīgāka izpratne ir par tiem cilvēku tirdzniecības gadījumiem, kas saistīti ar personu seksuālu ekspluatāciju vai pakļaušanu piespiedu fiktīvām laulībām, bet attiecībā uz piespiešanu veikt darbu un citiem darba ekspluatācijas veidiem, izpratne nav tik vienveidīga un pilnīga. Tas gan būtu vairāk pamatojams ar to, ka nav pietiekamas tiesu prakses par šādiem gadījumiem, nevis problēma tiesiskajā regulējumā.

Papildus gan jānorāda, ka atsevišķi eksperti ir izteikušies, ka būtu apsverams precizēt cilvēku tirdzniecības jēdziena definīciju un no definīcijas svītrot vārdus "ekspluatācijas nolūkā", savukārt jēdzienu papildināt ar divām jaunām darbībām – izmantošana/ekspluatācija. Pastāv uzskats, kā šādā gadījumā būs vieglāk personas saukt pie kriminālatbildības par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā. Tomēr šāds priekšlikums ir pilnīgi nepieņemams. Tas pamatojams ar to, ka "ekspluatācija" ir cilvēku tirdzniecības definīcijas obligāta, neatņemama sastāvdaļa. Proti, kā jau tas iepriekš darbā ir minēts, tas ir cilvēku tirdzniecības noziedzuma mērķis – kāpēc šis upuris, izmantojot viņa bezpalīdzību ievainojamību, draudus u.c. līdzekļus, ir ticis savervēts, pārvadāts, turēts, slēpts, izmitināts vai saņemts. Svītrojot no 154.²panta "ekspluatācijas nolūkā" zūd normas jēga, jo tādā gadījumā pie kriminālatbildības, piemēram, būtu saucamas personas par ievainojamas personas savervēšanu, bet bez skaidra nolūka. Ja piedāvājums ir nesvītrot "ekspluatācijas nolūkā", bet papildināt ar papildus darbību "ekspluatēt", arī tad rodas problēma, jo mērķis un darbība nevar būt viens un tas pats, proti, nevar

¹¹ Tiesu prakse lietās par cilvēku tirdzniecību un personu nosūtīšanu seksuālai izmantošanai: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta un Judikatūras nodaļas pētījums, 2006.gads un Tiesu prakse krimināllietās par cilvēku tirdzniecību: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta un Judikatūras nodaļas pētījums, 2014.gads. Pieejami: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas>

ekspluatēt ekspluatācijas nolūkā. Bez tam jāvērs uzmanība uz to, ka Latvija būtu vienīgā valsts, kur būtu ietverta šāda definīcija – bez obligātās pazīmes – mērķis (nolūka).

Tātad, apkopojot visu iepriekš minēto, jāsecina, ka KL ietvertais tiesiskais regulējums, kas paredz kriminālatbildību par cilvēku tirdzniecību, tai skaitā par piespiešanu veikt darbu un citām darba ekspluatācijas formām, ir visaptverošs un skaidrs, un tas nevarētu būt par pamatu tam, ka Latvijā ir salīdzinoši neliels skaits kriminālprocesu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā. Jānorāda, ka šis apgalvojums varētu tikt mainīts, ja būtu tiesu prakse cilvēku tirdzniecības lietās, kas saistītas ar piespiešanu veikt darbu, bet tā kā šādas tiesu prakses nav, tad jāsecina, ka normatīvais regulējums ir pietiekams un nav uzskatāms par iemeslu, kāpēc Latvijā ir salīdzinoši maz kriminālprocesu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā.

Darba ekspluatācija un tās tiesiskais regulējums

Izpētes darba ievadā tika norādīts, ka virknē starptautisku dokumentu un vadlīniju, kas apskata jautājumu par cilvēku tirdzniecību saistībā ar piespiešanu veikt darbu, bieži vien tiek lietots daudz visaptverošāks jēdziens "darba ekspluatācija"¹². Ņemot vērā to, ka tiesiskais regulējums, kas attiecas uz cilvēku tirdzniecību, kas saistīta ar piespiešanu veikt darbu, nebūtu uzskatāms par iemeslu mazajam kriminālprocesu skaitam, turpmāk darbā būtu jāanalizē, vai problēma ir meklējama iepriekš minētajā terminā "darba ekspluatācija". Tāpēc ir nepieciešams noskaidrot, vai nacionālajos tiesību aktos ir definēts darba ekspluatācijas jēdziens, kā šo jēdzienu varētu definēt, vai ir paredzēta kriminālatbildība par darba ekspluatāciju, vai darba ekspluatācijas definīcijas vai atsevišķu jēdzienu neesamība kavē kriminālprocesu uzsākšanu par cilvēku tirdzniecību par piespiešanu veikt darbu.

Jēdziens "darba ekspluatācija" nacionālajos tiesību aktos netiek lietots un attiecīgi nav definēts. Arī starptautisko tiesību aktos šāds jēdziens netiek lietots, tomēr, ka iepriekš tika minēts, tas lietots dažādos pētījumos un ziņojumos, kas skar cilvēku tirdzniecības jautājumus. Tomēr, lai rastu vienotu terminu tālāk apskatāmām darbībām, izpētes darba vajadzībām šāds jēdziena definējums ir nepieciešams. Pētījumā "Netīrais bizness. Atklājot darbaspēka ekspluatācijas modeli" ir dots labs jēdziena "darba ekspluatācija" skaidrojums, kurš tiks izmantots arī šī izpētes darba vajadzībām, proti, "darba ekspluatācija attiecas uz launprātīgu rīcības kopumu, kad darbaņēmējs tiek paklauts neatbilstošiem darba apstākļiem, strādā vairāk par normālo darba laiku ar atalgojumu, kas nesasniedz valstī noteikto atlīdzības līmeni (nepietiekoša samaksa), strādā

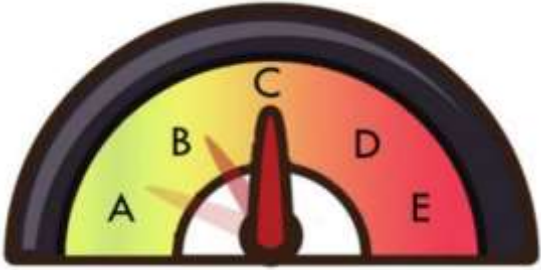
¹² FRA report "Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union. States 'obligations and victims' rights. 2015.

https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-severe-labour-exploitation_en.pdf, A.Lietonen, N.Ollus. Guidelines for businesses and employers for risk management in subcontracting chains. 2018. <https://heuni.fi/-/report-series-88c>,

UNODC "Global report on trafficking in persons 2020".

https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GLOTiP_2020_15jan_web_0.pdf

neatbilstošos vai pat nedrošos apstākļos, un tam ir maz izvēles vai iespēju mainīt šo situāciju. Atkarībā no nacionālajiem tiesību aktiem dažas no šīm darbībām var būt definētas kā darba noziegumi vai nodarbinātības nosacījumu pārkāpumi¹³. Protams, ir iespējams diskutēt, vai šī definīcija ir pietiekami pilnīga un visaptveroša, tomēr tā ir pilnīgi pietiekama, lai izprastu jēdziena būtību un tvērumu. Analizējot minēto definīciju jāsecina, ka tā ne vienmēr tiek attiecināta tikai uz cilvēku tirdzniecības noziegumiem. Līdz ar to darba ekspluatācija ir jāskata plašākā mērogā. Lai būtu vēl uzskatāmāk, izpētes darba vajadzībām tiks izmantota pētījumā "Vadlīnijas uzņēmējiem un darba devējiem riska vadībā apakšuzņēmēju ķēdēs" ietvertais vizuāli skaidrojums, kas labi atspoguļo iepriekš minēto¹⁴:

<p>Pienācīgs darbs</p> <p>Darba apstākļi tiek nodrošināti atbilstoši starptautiskajiem standartiem, Starptautiskās darba organizācijas konvencijām un nacionālajiem tiesību aktiem</p>		<p>Cilvēku tirdzniecība un smagi ekspluatācijas gadījumi</p> <p>Darba un cilvēktiesību rupji pārkāpumi</p>
---	---	---

<p>A</p>	<p>Darbinieki strādā piemērotos, kopumā pieņemamos darba apstākļos. Papildus – darbiniekiem ir labi dzīvošanas apstākļi un saņem taisnīgu samaksu.</p>
-----------------	--

¹³ Netīrais bizness. Atklājot darbaspēka ekspluatācijas modeli. Red. A.Jokinena, N.Ollus. http://www.cilvektirdznieciba.lv/uploads/files/netirais_bizness_atklajot_darbspeka_ekspluatācijas_biznesa_modeli.pdf

¹⁴ A.Lietonen, N.Ollus. Guidelines for businesses and employers for risk management in subcontracting chains. 2018. 7.lp. <https://heuni.fi/-/report-series-88c>.

B	Darbinieki apzinās sava darba apstākļus, bet strādā salīdzinoši sliktos darba apstākļos un saņem zemu atalgojumu – tomēr šie apstākļi joprojām atbilst valsts nodarbinātības noteikumiem un starptautiskajiem nodarbinātības standartiem.
C	Darbinieki apzinās sava darba apstākļus, bet viņiem nav pietiekami daudz informācijas vai pieredzes, lai to saprastu, tāpēc realitātē strādā netaisnīgos apstākļos.
D	Darbinieki ir tikuši krāpti, piespiesti un maldināti darbā pieņemšanas procesā un strādā ekspluatējošā darbā. Darbinieki ir spiesti turpināt darbu piespiedu kārtā un samierināties ar ļaunprātīgu izmantošanu un ekspluatāciju.
E	Darbinieki ir pakļauti piespiedu izmantošanai un nopietnai ekspluatācijai. Var saskarties arī ar brīvības atņemšanu, fizisku un seksuālu vardarbību.

Kā redzams gan no iepriekš minētās darba ekspluatācijas definīcijas, gan no attēlā ietvertā skaidrojuma, darba ekspluatāciju veido pietiekami plašs darbību loks, kas ne vienmēr noved pie cilvēku tirdzniecības nozieguma, tomēr darbības ir pietiekami kaitīgas, lai par tām tiktu paredzēts atbilstošs sods. Jāatzīst, ka līdz šim izdzirdot vārdu "ekspluatācija" mēs to vairāk vai mazāk sasaistām tikai ar cilvēku tirdzniecības noziegumu, tomēr kā rāda augstāk minētā definīcija, tā tam nevajadzētu būt, un šis jēdziens būtu jāskata plašāk. Līdz ar to rodas pamatots jautājums – vai KL aptver visus darba ekspluatācijas gadījumus – gan tos, kas veido cilvēku tirdzniecības nozieguma sastāvu, gan tos, kas ir ar pietiekami augstu kaitīguma pakāpi, lai par tiem paredzētu kriminālatbildību?

Tātad nacionālajos normatīvajos aktos jēdziens "darba ekspluatācija" neparādās un nav definēts, bet no definīcijas un vizuālā skaidrojuma ir

saprotams, ka pastāv tāds darbību kopums, kas ir pietiekami kaitīgs, lai par to tiktu paredzēta kriminālatbildība.

KL XXII nodaļā – noziedzīgi nodarījumi pret pārvaldības kārtību ir paredzēta atbildība par personas nodarbinātības noteikumu pārkāpšanu. Atbildība ir noteikta KL 280.pantā. Panta pirmā daļa paredz, ka par likumā paredzēto personas nodarbināšanas ierobežojumu vai noteikumu pārkāpšanu, ja to izdarījis darba devējs un ja ar to radīts būtisks kaitējums, —soda ar īslaicīgu brīvības atņemšanu vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu. Savukārt panta otrā daļa paredz, ka par tādas personas nodarbināšanu, kura nav tiesīga uzturēties Latvijas Republikā, ja to izdarījis darba devējs un ja nodarbināts nepilngadīgais vai ja nodarbinātas vairāk nekā piecas personas, vai ja persona nodarbināta īpaši ekspluatējošos darba apstākļos, vai ja apzināti nodarbināts cilvēku tirdzniecības upuris, — soda ar īslaicīgu brīvības atņemšanu vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu.

KL 280.panta pirmajā un otrajā daļā minētie nodarījumi ir atzīstami par kriminālpārkāpumiem un minētā noziedzīga nodarījuma objekts ir pārvaldības kārtība personas nodarbināšanas jomā¹⁵. Zinātniskajā literatūrā ir minēts, ka darba tiesiskās attiecības vispārīgā veidā Latvijā tiek regulētas Darba likumā¹⁶. Darba likumā ir ietverti dažādi nodarbināšanas aizliegumi un ierobežojumi, piemēram, Darba likuma 37.panta pirmajā daļā minēts, ka aizliegts pastāvīgā darbā nodarbināt bērnus. Darba likumā ir ietverti arī citi nodarbināšanas ierobežojumi un noteikumi, piemēram, attiecībā uz darba laiku, darba laika organizāciju, atpūtas laiku, pārtraukumiem, darba samaksu u.c. nodarbinātības jautājumiem¹⁷. Bet ir ietverti arī vispārīgāki principi, kas būtu jāņem vērā, apskatot daba ekspluatācijas jautājumu. Piemēram, Darba likuma 7.pants

¹⁵ Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa (XVIII-XXV nodaļa). Otrais papildinātais izdevums, U.Krastiņš, V.Liholaja, D.Hamkova, Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019, 499.lp.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Turpat, 500.lp.

nosaka vienlīdzīgu tiesību principu, kas skaidri nosaka, ka jebkāda diskriminācija darba attiecībās nav pieļaujama.

KL 280.panta otrā daļa tika izstrādāta, lai nacionālajās tiesībās pārņemtu 2009.gada 18.jūnija Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2009/52/EK ar ko nosaka minimālos standartus sankcijām un pasākumiem pret darba devējiem, kas nodarbina trešo valstu valstspiederīgos, kuri dalībvalstīs uzturas nelikumīgi (turpmāk – Direktīva 2009/52/EK) prasības. KL 280.panta otrajā daļā minētais nodarījums ir īpaši vērst pret personām, kurām nav tiesības uzturēties Latvijas Republikā. Šajā pantā daļā ir ietverts speciālais subjekts – darba devējs un kriminālatbildība ir paredzēta, ja nodarbināts nepilngadīgais, vai ja nodarbinātas vairāk nekā piecas personas, vai ja persona nodarbināta īpaši ekspluatējošos darba apstākļos, vai ja apzināti nodarbināts cilvēku tirdzniecības upuris. Te gan jāvērs uzmanība uz to, ka KL 280.panta otrā daļa nevar tikt piemērota gadījumos, ja darba devējs ir apzināti nodarbinājis cilvēku tirdzniecības upuri ārzemnieku, kurš Latvijas Republikā uzturas likumīgi vai upuris ir Latvijas valstspiederīgais vai tam ir izsniegta pastāvīgā uzturēšanās atļauja. Tāpat jāvērs uzmanība uz to, ka darba devējs šī panta izpratnē nav persona, kas šo upuri ir pakļāvusi cilvēku tirdzniecībai. Līdz ar to jāsecina, ka šai normai ir ļoti šaurš piemērošanas ietvars. Papildus gan jāatzīmē, ka izstrādājot grozījumus KL 280.pantā, lai to papildinātu ar otro daļu, tika diskutēts, vai ir nepieciešams precizēt minētā panta pirmās daļas dispozīciju un arī tur, piemēram, ietvert atsauci uz nodarbināšanu ekspluatējošos apstākļos, tādējādi paredzot, ka arī "vietējie" darbinieki var tikt nodarbināti šādos apstākļos. Tāpat tika diskutēts, vai KL 280.panta otrās daļas dispozīcijā ir nepieciešams paredzēt, ka pie kriminālatbildības ir saucams darba devējs, ja tas apzināti nodarbina cilvēku tirdzniecības upuri, bet šis upuris uzturas Latvijas Republikā likumīgi. Tomēr, darba gaitā, šāda iecere tika atmesta ar pamatojumu, ka ekspluatējošo darba apstākļu aizliegums, ja ne tiešā veidā,

tad pastarpināti jau izriet no Darba likuma un citiem šo jomu regulējošiem normatīvajiem aktiem, bet attiecībā uz to, ka citas šā panta daļā minētās kaitīgās darbības tiktu attiecinātas arī uz personām, kas Latvijas Republikā uzturas legāli, krimināltiesību eksperti nebija gatavi atbalstīt un nevēlējās paplašināt KL 280.panta tvērumu un vēlējās aprobežoties tikai ar Direktīvas 2009/52/EK normas pārņemšanu nacionālajos tiesību aktos.

Papildus nepieciešams vērst uzmanību uz to, ka Imigrācijas likuma 23.panta septītajā daļā ir skaidrots jēdziens "īpaši ekspluatējoši darba apstākļi"¹⁸, proti, īpaši ekspluatējoši darba apstākļi ir tādi darba apstākļi un nodarbinātības noteikumi, kas rada ļoti nesamērīgas atšķirības starp likumīgi nodarbinātu darbinieku darba apstākļiem un nodarbinātības noteikumiem un tāda ārzemnieka darba apstākļiem un nodarbinātības noteikumiem, kurš Latvijas Republikā uzturas nelikumīgi, kā arī atšķirības dzimumu diskriminācijas vai cita veida diskriminācijas dēļ vai atšķirības, kas ietekmē ārzemnieka drošību un veselības aizsardzību darbā, kā arī aizskar viņa cieņu. Diemžēl jānorāda uz to, ka šis skaidrojums var tikt attiecināts tikai uz ārzemnieku, kuri atrodas valstī nelikumīgi, bet pēc savas būtības šādai definīcijai vajadzētu būt ietvertai arī Darba likumā.

Apkopojot augstāk minēto, jāsecina, ka lai gan normatīvajā regulējumā netiek lietots tāds jēdziens kā "darba ekspluatācija", tomēr nevar apgalvot, ka tāpēc personas par darbībām, kas atbilst darba ekspluatācijai, nav iespējams saukt pie kriminālatbildības.

Attiecībā uz smagākajiem darba ekspluatācijas gadījumiem – cilvēku tirdzniecība, var viennozīmīgi atbildēt – kriminālatbildība ir paredzēta un regulējums atbilst visiem spēkā esošajiem starptautiskajiem tiesiskajiem

¹⁸ Šis definējums Imigrācijas likumā ir ietverts, lai nacionālajos normatīvajos aktos pārņemtu 2009.gada 18.jūnija Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2009/52/EK ar ko nosaka minimālos standartus sankcijām un pasākumiem pret darba devējiem, kas nodarbina trešo valstu valstspiederīgos, kuri dalībvalstīs uzturas nelikumīgi prasības.

regulējumiem. Attiecībā uz mazāk smagiem darba ekspluatācijas gadījumiem (piemēram, tie gadījumi, kad iztrūkst, kāds no cilvēku tirdzniecības jēdziena elementiem, bet pastāv tāds nodarbinātības ierobežojumu vai noteikumu pārkāpums, kas radījis būtisku kaitējumu) KL normu piemērošana nav tik viennozīmīgi skaidra. Lai gan KL 280.panta pirmās daļas norma ir skaidra, tomēr tiesību akti, kas regulē nodarbinātības jautājumu varētu būt skaidrāki. Minētais pamatojams ar to, ka valstī pieejamā statistiskā informācija par KL 280.panta piemērošanu, parāda, ka personas par šajā normā minēto nodarījumu pie kriminālatbildības nav tikušas sauktas (izpētes darba pielikums). Iespējams rezultāts būtu pretējs, ja nacionālais tiesiskais regulējums paredzētu vispārēju aizliegumu personas nodarbināt ekspluatējošos vai īpaši ekspluatējošos apstākļos, kā arī normatīvie akti tiktu papildināt ar jēdziena "ekspluatējoši apstākļi" vai "īpaši ekspluatējoši apstākļi" definīciju. Nav īsti izprotams, kāpēc attiecībā uz ārzemniekiem, kas Latvijas Republikā uzturas nelikumīgi, pastāv skaidrāks tiesiskais aizsardzības mehānisms nekā uz personām, kas uzturas Latvijas Republikā likumīgi.

Apkopojot augstāk minēto var secināt, ka gadījumos, kad iztrūkst, kāds no cilvēku tirdzniecības jēdziena elementiem – šajā gadījumā – darbības vai līdzekļi, bet persona ir tikusi pakļauta ekspluatācijai (saskaņā ar spēkā esošo regulējumu – radīts būtisks kaitējums, pārkāpjot nodarbinātības ierobežojumu vai noteikumus) vainīgais būtu saucams pie kriminālatbildības par KL 280.panta pirmajā daļā minēto nodarījumu. Tādējādi tiktu aizpildīts tukšums, kas rodas, ja netiek uzsākts kriminālprocess par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā.

Identificētās problēmas un iespējamie risinājumi

Apkopojot iepriekšējās izpētes darba nodaļās ietverto, var secināt, ka normatīvais regulējums, kas skar cilvēku tirdzniecības un darba ekspluatācijas jautājumus, ir pietiekams un, ņemot vērā, ka nav nepieciešamās tiesu prakses, nevar šobrīd apgalvot, ka būtu nepieciešami grozījumi. Tomēr kā rāda statistikas dati – cilvēku tirdzniecības upuri, kas pakļauti piespiešanai veikt darbu vai citām darba ekspluatācijas formām, ir vairāki desmiti, bet kriminālprocesi par šiem nodarījumiem ir maz vai nav vispār.

Ņemot vērā, ka nav tiesu prakses par cilvēku tirdzniecības gadījumiem, kas saistīti ar piespiešanu veikt darbu un citām darba ekspluatācijas formām, atliek secināt, ka procesa virzītāji neuzsāk kriminālprocesus, jo nav konstatējamās noziedzīgu nodarījuma sastāva pazīmes. Tātad attiecībā uz cilvēku tirdzniecību tas, piemēram, var norādīt uz to, ka nav pietiekamu pierādījumu, lai konstatētu visus nepieciešamos cilvēku tirdzniecības jēdziena obligātos elementus – nav notikusi ekspluatācija, persona nav tikusi pakļauta kādām no KL 154.²pantā minētajā darbībām vai pret personu nav vērsti KL 154.²pantā minētie līdzekļi.

Tai pat laikā nevar arī izteikt viennozīmīgu apgalvojumu tam, ka pakalpojumu sniedzējs, kurš atbilstoši Ministru kabineta 2019.gada 16.jūlija noteikumos Nr.344 "Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri" minētajiem kritērijiem, ir atzinis par cilvēku tirdzniecības upuriem personas, kuras šim statusam neatbilst. Jānorāda, ka, lai gan augstāk minēto Ministru kabineta noteikumu 11.punktā ietvertie kritēriji ir līdzīgi tam, kas minēts KL 154.²pantā, tomēr upura statusa piešķiršana nav pielīdzināma atzīšanai par cietušo kriminālprocesā. Līdz ar to pastāv iespēja, ka atsevišķos gadījumos par cilvēku tirdzniecības upuriem ir atzītas personas, kas

lai gan ir tikušas pakļautas darba ekspluatācijai, tomēr nav cietušas no darba ekspluatācijas smagākās formas – cilvēku tirdzniecības.

Attiecībā uz augstāk minēto savā ziņā norāda arī Eiropas Savienības Cilvēktiesību un brīvību aģentūra savā pētījumā, proti, kriminālvajāšana bieži koncentrējas uz cilvēku tirdzniecību un, kad šī stratēģija neizdodas, netiek piemērota vai pieejama atbilstoša cietušā tiesību otrā aizsardzības līnija, lai reaģētu uz nopietnu darbaspēka ekspluatāciju. Ja lietā paliek tikai cilvēku kontrabanda vai nelegāla nodarbinātība, tad persona netiek atzīta par cietušo, viņai netiek piedāvāta piekļuve tiesiskās aizsardzības līdzekļiem un tā nevar saņemt kompensāciju un zaudējumu atlīdzību kriminālprocesā¹⁹. Latvijas gadījumā šis apgalvojums vairāk būtu attiecināms uz pakalpojumu sniedzējiem, kas Ministru kabineta 2019.gada 16.jūlija noteikumu Nr.344 "Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri" noteiktajā kārtībā personas atzīst par cilvēku tirdzniecības upuriem – notiek ļoti liela koncentrēšanās uz cilvēku tirdzniecības noziegumu, bet iespējams netiek pamanīti gadījumi, kad ir notikusi darba ekspluatācija tās plašākā nozīmē.

Lai minēto problēmu risinātu, būtu nepieciešama efektīva KL 280.panta pirmās daļas piemērošana, lai gadījumos, kad nepastāv visi obligātie cilvēku tirdzniecības jēdziena elementi, bet cietusī persona ir tikusi pakļauta ekspluatācijai (nodarbināta ekspluatējošos apstākļos) cietušais saņemtu taisnīgu situācijas noregulējumu un saņemtu kaitējuma atlīdzību, savukārt vainīgās personas tiktu sauktas pie kriminālatbildības un saņemtu atbilstošu sodu. Pretējā gadījumā darba ekspluatācijai pakļautā persona var saņemt tikai atbalstu kā cilvēku tirdzniecības upuris Ministru kabineta 2019.gada 16.jūlija

¹⁹FRA report "Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union. States 'obligations and victims' rights. 2015. 89. lp. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-severe-labour-exploitation_en.pdf

noteikumu Nr.344 "Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kritērijiem personas atzišanai par cilvēku tirdzniecības upuri" noteiktajā kārtībā vai šādu atbalstu nesaņem vispār, jo saskaņā ar Cilvēku tirdzniecības darba ekspluatācijas nolūkā identificēšanas vadlīnijām viss tiks kļūdaini nosūtīts Valsts darba inspekcijas izskatīšanai administratīvā kārtībā ²⁰.

Nākamais efektīvais solis, kas nepieciešams, lai palielinātu uzsāktu kriminālprocesu skaitu par cilvēku tirdzniecības gadījumiem, kas saistīti ar piespiešanu veikt darbu vai citām darba ekspluatācijas formām, ir institucionālā uzraudzība un sadarbība.

Analizējot Iekšlietu ministrijas pārskatu par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu Latvijā 2020.gadā, jāsecina, ka nevienu no 2020.gadā identificētajiem 37 cilvēku tirdzniecības upuriem nav atpazinušas tādas institūcijas kā Valsts robežsardze un Valsts darba inspekcija. Bez tam neviens no minētajām institūcijām nav konstatējusi tāds darba ekspluatācijas gadījumus, kā rezultātā varētu tikt uzsākts kriminālprocess par KL 280.pantā minēto nodarījumu. Minētais ir pārsteidzoši, jo Valsts darba inspekcijas likuma 3.panta pirmā daļa nosaka, ka Valsts darba inspekcijas funkcija ir valsts uzraudzības un kontroles īstenošana darba tiesisko attiecību un darba aizsardzības jomā. Savukārt saskaņā ar Valsts robežsardzes likuma 5.panta pirmās daļas 6.punktu, lai nodrošinātu funkciju izpildi, Robežsardze kontrolē, kā tiek ievēroti noteikumi par ārzemnieku ieceļošanu, uzturēšanos, nodarbinātību, izceļošanu un tranzītu. Tomēr jāatzīst, ka nevienas institūcijas tiešais uzdevums nav atpazīt cilvēku tirdzniecības upurus, kas pakļauti

²⁰ http://www.cilvektirdznieciba.lv/uploads/files/identificesanas_vadlinijas_compressed.pdf

piespiešanai veikt darbu, kā arī neviena institūcija nav noteikta kā koordinējošā šo upuru atpazīšanā.

Varētu teikt, ka iepriekš minētā problēma, ka ne Valsts robežsardze, ne Valsts darba inspekcija nespēj atpazīt cilvēku tirdzniecībai pakļautos, ir nepietiekama apmācība, tomēr tam nevar piekrist, vismaz attiecībā uz Valsts robežsardzi. 2020.gadā aptuveni 753 Valsts robežsardzes darbinieki ir piedalījušies izglītojošās aktivitātēs, kas saistītas ar cilvēku tirdzniecības novēršanu²¹. Savukārt 2019.gadā aptuveni 1400 Valsts robežsardzes darbinieki ir piedalījušies informatīvās vai izglītojošās aktivitātēs,²² kas veltītas cilvēku tirdzniecības novēršanas jautājumiem. Līdz ar to nav īsti izskaidrojums, kāpēc Valsts robežsardzes darbinieki nav bijuši spējīgi atpazīt vismaz vienu cilvēku tirdzniecības upuri, kas ticis pakļauts piespiešanai veikt darbu.

Līdzīgi secinājumi ir par Valsts darba inspekciju – Iekšlietu ministrijas sagatavotajā pārskatā par 2020.gadu nav minēts, cik tieši Valsts darba inspekcijas darbinieki ir piedalījušies tādās vai citādās aktivitātēs vai izglītojošos pasākumos, kas veltīti cilvēku tirdzniecībai, bet no pārskata var redzēt, ka Valsts darba inspekcija aktīvi iesaistās dažādās aktivitātēs. Tomēr jāatzīst, ka diemžēl šī iesaiste ir bez rezultātiem.

Analizējot augstāk minēto jāsecina, ka, lai gan atbildīgo institūciju darbību regulējošos normatīvajos aktos ir skaidri noteikts uzdevums kontrolēt un uzraudzīt nodarbinātības kārtību, minēto uzdevumu izpilde netiek veikta pienācīgi, jo ne Valsts robežsardze, ne Valsts darba inspekcijas nav bijušas spējīgas atpazīt vismaz vienu cilvēku tirdzniecības upuri 2020.gadā, kas pakļauts piespiešanai veikt darbu vai citai darba ekspluatācijas formai.

²¹ Pārskats par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu Latvijā 2020.gadā; http://www.cilvektirdznieciba.lv/uploads/files/lv_thb_zinojums_2020.pdf

²² Informācijas apkopojums par valsts ieguldījumu cīņā ar cilvēku tirdzniecību laika posmā no 2019.gada 1.aprīļa līdz 2020.gada 31.martam, sagatavojusi Iekšlietu ministrija.

Normatīvie akti ir pilnīgi skaidri un skaidrāk šos uzdevumus dot nav iespējams. Atliek secināt, ka izglītojošie un informatīvie pasākumi, kas paredzēti cilvēku tirdzniecības piespiedu darba nolūkā novēršanai, nav precīzi mērķēti un nerasniedz tos adresātus, kam būtu lielākā iespēja savā ikdienas darbā atpazīt cilvēku tirdzniecības upurus, kas tikuši piespiesti veikt darbu. Īpaši tas būtu jāņem vērā Valsts robežsardzes koledžai, kur ir izstrādāta apmācību programma „Cilvēku tirdzniecības novēršana un apkarošana. Instruktoru apmācības programma”. Lai tiktu uzlaboti rezultāti ir nepieciešams izvērtēt visas pieejamās mācību programmas, jo tās acīmredzami nedod nepieciešamos rezultātus. Jo vairāk cilvēku tirdzniecības upuri tiks atpazīti, jo lielāks skaits kriminālprocesu tiks uzsākti par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā.

Gatavojot izpētes darbu tika saņemti Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes (turpmāk – PMLP) dati par izsniegtajām darba atļaujām ārzemniekiem – 2020.gadā – 12199, lielākais skaits darba atļauju ir izsniegts transporta nozarē – 4992 un būvniecībā – 1101. 2019.gadā tika izsniegtas 15363 darba atļaujas. Lielākā daļa no darba atļaujām ir tikušas izsniegtas transporta jomā – 6201, būvniecības jomā – 1449. 2018.gadā izsniegtas 11359 darba atļaujas. Visvairāk šādas atļaujas izsniegtas transporta jomā – 4235 un būvniecības jomā – 1086. Jāvērš uzmanība uz to, ka visos trīs gados konsekventi visvairāk darba atļaujas ir izsniegtas Ukrainas, Baltkrievijas un Krievijas valstspiederīgajiem.

Teorijā ir atzīts, ka ārzemnieki uzskatāmi par vieglāk cilvēku tirdzniecībai un darba ekspluatācijai pakļaujamiem, jo nepārzina konkrētās valsts darba tiesisko regulējumu, nezina valodu, nespēj aizstāvēt savas tiesības. Tai pat laikā valstī nav izstrādāts vienots mehānisms kā kontrolēt, vai ārzemnieki tiek pakļauti cilvēku tirdzniecībai piespiedu darba nolūkā, kā arī nav vienota mehānisma kā kontrolēt vai ārzemnieki tiek nodarbināti ekspluatējošos vai īpaši ekspluatējošos darba apstākļos.

Apkopojot augstāk minēto, jāsecina, ka, lai gan Latvijā institucionālā uzraudzība notiek, tā nav gana efektīva, lai spētu atpazīt cilvēku tirdzniecības upurus, kas tikuši ekspluatēti piespiedu darba nolūkā.

Ir vispārzināms, ka institūciju sadarbība ir pamatā efektīvai visu cilvēku tirdzniecības formu atklāšanai un apkarošanai. Iepazīstoties ar citu valstu praksi²³ jāsecina, ka, lai pilnvērtīgi cīnītos ar cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā, nepieciešams izveidot koordinētu starpinstitūciju pieeju²⁴, lai būtu iespējams pēc iespējas vairāk konstatēt iespējamus cilvēku tirdzniecības gadījumus. Piemēram, koordinētas, mērķētas un preventīvas pārbaudes nozarēs, kur visvairāk izsniegtas darba atļaujas ārzemniekiem²⁵ un nozarēs, kur pastāv lielāks risks tikt pakļautam cilvēku tirdzniecībai piespiedu darba nolūkā vai darba ekspluatācijai. Šādas pārbaudes varētu tikt veiktas kopā ar Valsts ieņēmumu dienestu, pārbaudot visu nepieciešamo darba dokumentu esamību, intervējot darbiniekus, vai, piemēram, darba līgumā noteiktā darba samaksa atbilst informācijai, kas ir Valsts ieņēmuma dienesta rīcība un, vai atbilst tam, ko saka pats nodarbinātais (proti, ko saka darbinieks, cik realitātē persona ir saņēmusi samaksu par padarīto darbu), intervēt darbiniekus par darba apstākļiem un nodarbināšanas laiku u.c. jautājumiem. Protams, šādas pārbaudes nav iespējams veikt pie visiem darba devējiem, kas nodarbina ārzemniekus, tomēr būtu nepieciešam izstrādāt plānu, kā šādus darba devējus izlases kārtībā pārbaudīt, piemēram, ņemt vērā sezonalitāti, ņemt vērā to, ka šajā nozarē iepriekš ir konstatēti darba ekspluatācijas gadījumi šī jēdziena

²³ Piedaloties HEUNI rīkotajā vebinārā "*Uncovering and investigating Labour Trafficking - strengthening multidisciplinary cooperation*" virkne dalībvalstu dalījās ar labās prakses piemēriem, piemēram, Norvēģijā, tika izveidota multidisciplināra pieeja un tika veiktas koordinētas un kopīgas pārbaudes kuģu būvniecības nozarē, kur ir nodarbināti visvairāk ārzemnieku.

²⁴ Piedaloties HEUNI rīkotajā vebinārā "*Uncovering and investigating Labour Trafficking - strengthening multidisciplinary cooperation*" – Beļģijas piemērs, kur darba ekspluatāciju un cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā apkaro darba inspekcijas inspektori sadarbībā ar prokuroriem un policiju.

²⁵ Lai gan daudz darba atļaujas ārzemniekiem ir izsniegtas arī informācijas tehnoloģiju nozarē, ir skaidrs, ka šī nozare ir saistīta ar minimālu risku personai tikt pakļautai cilvēku tirdzniecībai.

plašākajā izpratnē. Tomēr jāatzīst, ka ir nepieciešama viena galvenā institūcija, kas spētu šādus pasākumus koordinēt un vadīt.

Izpētes darba sadaļā par tiesisko regulējumu tika secināts, ka būtisku problēmu KL nav, tomēr intervētie eksperti norādīja, ka atšķiras interpretācija par atsevišķiem jautājumiem, tāpēc, lai veicinātu vienotu izpratni attiecībā uz cilvēku tirdzniecības noziegumu izmeklēšanas apjomu, nepieciešamo elementu pierādīšanu un citām niansēm, kas raksturīgas šim noziegumam, nepieciešams izstrādāt vienotas vadlīnijas vai metodiskos norādījumus, kas kalpotu kā palīgs procesa virzītājiem strādājot ar cilvēku tirdzniecības gadījumiem, kas saistīti ar piespiešanu veikt darbu vai citām darba ekspluatācijām formām.

Iepriekš izpētes darbā tika norādīts, ka uz cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā nevar skatīties atrauti no darba ekspluatācijas kā tādas. Nedrīkst rasties situācijas, ka kriminālprocesa virzītājs konstatē, ka nepastāv visi obligātie cilvēku tirdzniecības jēdziena elementi, bet vainīgā persona, kas nodarbinājusi personu ekspluatējošos vai īpaši ekspluatējošos apstākļos, netiek saukta pie likumā noteiktās atbildības. Tāpēc ir nepieciešams veicināt izpratni, lai viennozīmīgi būtu skaidrs, kuros gadījumos ir jāpiemēro KL 280.panta pirmā daļa un kuros gadījumos piemērojams KL 154.¹ pants. Praksē šobrīd izveidojas situācijas, ka, ja netiek konstatēti visi cilvēku tirdzniecības noziegumam nepieciešamie elementi, bet darba devējs ir būtiski pārkāpis nodarbināšanas noteikumus (sistemātiski nodarbinājis personu vairāk nekā to atļauj Darba likums, apzināti un sistemātiski neizmaksā pienākošos darba samaksu un citus maksājumus u.c.), tiek piemērots administratīvais sods, kur maksimālais iespējamais soda apmērs juridiskajai personai, piemēram, par valsts noteiktās minimālās mēneša darba algas nenodrošināšanu ir 7100 eiro²⁶. Tai pat laikā KL VIII¹ nodaļa paredz juridiskajām personām piemērojamos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, kur cita starpā 70.² panta pirmās daļas 4.punkts paredz

²⁶ Darba likuma 159.pants.

juridiskai personai piespiedu ietekmēšanas līdzekli – naudas piedziņa. KL 70.⁶ panta pirmās prim daļa paredz naudas piedziņas apmēru, piemēram, atbilstoši noziedzīgā nodarījuma kaitīgumam un juridiskās personas mantiskajam stāvoklim par kriminālpārkāpumu var noteikt naudas piedziņu piecu līdz desmit tūkstošu Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu apmērā (no 2500 līdz pat 5 000 000 eiro). Turklāt izpētes darba sagatavošanas laikā Valsts darba inspekcijas eksperts atzina, ka inspekcija nav piemērojusi lielus un efektīvus administratīvos sodus.

Cilvēku tirdzniecība piespiedu darba nolūkā un darba ekspluatācija bieži vien ir cieši saistīta ar legālu komercdarbību, diemžēl pagaidām nevienā pārskatā, kur apkopota informācija par cīņu ar cilvēku tirdzniecību, nav minēts, ka pret kādu juridisko personu, kura iespējams ir ekspluatējusi savus darbiniekus, būtu uzsākts process par juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekli. Procesa virzītājiem būtu jāapsver iespēja biežāk piemērot šo ietekmēšanas līdzekli, jo bieži vien šis process ir daudz ātrāks un efektīvāks, lai sasniegtu kriminālprocesā noteikto mērķi – taisnīguma atjaunošanu.

Lai efektīvi cīnītos ar cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā, ir svarīgi vērsties ne tikai pret personām, kas pakļauj upurus ekspluatācijai, bet arī pret uzņēmējiem, kas apzinoties šo upuru statusu, izmanto šos darba ņēmējus. Šobrīd Eiropas Savienībā ir tikai dažas valstis, kur ir paredzēta kriminālatbildība par šādām darbībām, tomēr nākotnē, lai samazinātu pieprasījumu pēc lēta un attiecīgi iespējams ekspluatēta darbaspēka, būtu jāapsver iespēja papildināt KL ar normu, kas paredzētu kriminālatbildību par apzinātu cilvēku tirdzniecības upuru pakalpojumu ļaunprātīgu izmantošanu. Īpaši ņemot vērā, ka jau šobrīd KL 164.panta otrajā daļā ir paredzēta kriminālatbildība par apzinātu cilvēku tirdzniecības upura prostitūcijas izmantošanu, savukārt KL 280.panta otrajā daļā ir paredzēta kriminālatbildība par tādas personas nodarbināšanu, kura nav

tiesīga uzturēties Latvijas Republikā, ja to izdarījis darba devējs un ja apzināti nodarbināts cilvēku tirdzniecības upuris. Minētais īpaši svarīgi ir šobrīd, jo kā to parādīja iepriekšējā ekonomiskā krīze, Covid-19 izraisītās pandēmijas dēļ strauji palielinās bezdarba līmenis, kas visdrīzāk palielinās cilvēku tirdzniecībai pakļauto cilvēku skaitu, īpaši no valstīm, kas saskaras ar visātrāko un stabilāko bezdarba palielināšanos. Darba meklētāji no šādām valstīm visdrīzāk vēlēšies riskēt labākas dzīves iespēju dēļ. Visievainojamākās grupas, pat labklājīgās valstīs, ir tās, kas cieš un cietīs visvairāk pandēmijas recesijas laikā. Pierādījumi rāda, ka pieaugošais bezdarbs vissmagāk skar mazatalgotas personas. Pieaugot bezdarba līmenim sagaidāms, ka pieaugs cilvēku tirdzniecībai pakļauto personu skaits no nabadzīgākajām kopienām uz tām pasaules daļām, kas atkopsies ātrāk²⁷.

²⁷ UNODC "Global report on trafficking in persons".
https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GLOTiP_2020_15jan_web_0.pdf

Tiesu prakse

Latvijā līdz 2020.gada sākumam nav stājies spēkā neviens tiesas spriedums, kur persona tiktu saukta pie kriminālatbildības par KL 154.¹pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu – cilvēku tirdzniecība, kas saistīta ar piespiešanu veikt darbu vai citām darba ekspluatācijas formām. Iztiesāšanā šobrīd atrodas divi šādi kriminālprocesi. Vienā no lietām pirmās instances tiesa personu notiesāja, savukārt apelācijas instancē persona tika attaisnota. Izpētes darba ietvaros tika analizēti abi minētie spriedumi, bet tā kā katra no tiesu instancēm savā nolēmumā deva diametrālu pretējus secinājumus un nav vēl pieejams galīgais nolēmums konkrētajā krimināllietā, būtu pāragri izdarīt secinājumus par tiesu prakses atziņām attiecībā uz cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā.

Ņemot vērā tiesu prakses neesamību, nav iespējams izdarīt secinājumus par to, kā tiesa vērtē cilvēku tirdzniecības piespiedu darba nolūkā nodarījumus un kādus pierādījumus tiesa šajās lietās sagaida no apsūdzības puses.

Tāpat jāvērs uzmanība uz to, ka līdz šim brīdim pie kriminālatbildības nav saukta neviena persona par nodarījumu, kas noteikts KL 280.pantā. Bez tam izpētes darba ietvaros, intervējot Valsts darba inspekcijas ekspertu, tika lūgta informācija par to, vai pēc Valsts darba inspekcijas lūguma ir ticis uzsākts kāds kriminālprocess par KL 280.panta pirmajā daļā minēto nodarījumu. Eksperts norādīja, ka praksē ir bijis viens gadījums, kad Valsts policijai tika nosūtīti materiāli ar lūgumu uzsākt kriminālprocesu par KL 280.panta pirmajā daļā minēto nodarījumu, tomēr tika saņemta informācija, ka ir atteikts uzsākt kriminālprocesu. Turklāt Valsts darba inspekcija netika informēta par kriminālprocesa uzsākšanas atteikuma iemesliem.

Svarīgākais, ko nepieciešams norādīt, ir – jo vairāk tiks uzsākti kriminālprocesi par cilvēku tirdzniecības darba ekspluatācijas gadījumiem, jo lielāka iespēja šiem kriminālprocešiem nonākt tiesā, un tādējādi veidosies

nepieciešamā tiesu prakse. Tiesu spriedumi šajās lietās ir nepieciešami ne tikai, lai atjaunotu taisnīgumu, panāktu taisnīgu tiesību noregulējumu, vainīgo personu sodīšanu un citu atturēšanu no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, bet arī, lai veidotu vienveidīgu tiesību piemērošanas praksi un jēdzienu izpratni, tādējādi palīdzot pareizi piemērot krimināltiesiskās normas, kas savukārt palielinās sabiedrības uzticību valsts tiesu sistēmai.

Nobeigums

Būtiskākie secinājumi, kas atbild uz izpētes darba jautājumu – kāpēc Latvijā ir tik neliels skaits kriminālprocesu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā ir šādi:

- pirmkārt, nelielo kriminālprocesu skaita pamatā nav tiesiskais regulējums, kas attiecas uz cilvēku tirdzniecību. Tas ir visaptverošs un pilnībā atbilst vispārātzītiem starptautiskajiem standartiem;
- otrkārt, runājot par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā ir jārunā arī par daudz plašāku jēdzienu "darba ekspluatācija", jo iespējams, ka daļa no personām, kuras tiek identificētas kā cilvēku tirdzniecības upuri, ir tikušas nodarbinātas ekspluatējošos apstākļos, bet cilvēku tirdzniecības noziegums nav noticis;
- treškārt, Valsts robežsardze un Valsts darba inspekcija nepilnīgi pilda savus likumos noteiktos uzdevumus attiecībā uz nodarbinātības uzraudzību, jo nav spējušas atpazīt nevienu cilvēku tirdzniecības upuri, kas pakļauts piespiešanai veikt darbu vai darba ekspluatācijai;
- ceturtkārt, ja cilvēku tirdzniecības upuri netiek atpazīti, tie netiek normatīvajos aktos noteiktā kārtībā identificēti un iespēja uzsākt kriminālprocesu būtiski samazinās. Upuru atpazīšana ir svarīgākais, lai būtu vairāk kriminālprocesu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā;
- piektkārt, ir jāpārvērtē mācību un citu izglītojošu aktivitāšu saturs par cilvēku tirdzniecības novēršanu, kur iesaistīta Valsts robežsardze un Valsts darba inspekcija, jo šobrīd nav redzama šo mācību atdeve. Īpaši tas būtu jāattiecina uz Valsts robežsardzi;
- nepieciešams izvērtēt, vai ir iespējams normatīvajos aktos noteikt vienu valsts institūciju, kura būtu atbildīga par cilvēku tirdzniecības, kas pakļauti piespiešanai veikt darbu, upuru atpazīšanu vai vismaz

būtu atbildīga par šī procesa koordinēšanu (piemēram, institūcijas vadībā tiktu izstrādātas multidisciplināras pārbaudes uzņēmumos, kas nodarbina ārzemniekus vai nozarēs, kur pastāv lielāks cilvēku tirdzniecības piespiedu darba nolūkā ekspluatācijas risks);

- sestkārt, lai gan tas neattiecas uz kriminālprocesu palielināšanu par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā, ir nepieciešams sākt efektīvi piemērot KL 280.pantu, tādējādi skaidri nodalot gadījumus, kad ir notikusi cilvēku tirdzniecība un, kad runa ir par nodarbināšanu ekspluatējošos apstākļos. Tādējādi nodrošinot, ka ar likuma bardzību vēršas ne tikai pret pašu smagāko darba ekspluatācijas formu – cilvēku tirdzniecību, bet pie kriminālatbildības tiek saukti tie darba devēji, kas nodarbina darbiniekus ekspluatējošos vai īpaši ekspluatējošos apstākļos.

Apkopojot visu augstāk minēto, jāsecina, ka tikai komplekss pasākumu kopums nodrošinās to, ka tiks palielināts to kriminālprocesu skaits, kas uzsākti par cilvēku tirdzniecību piespiedu darba nolūkā.

Pielikums Nr.1

Dati par identificētajiem cilvēku tirdzniecības upuriem par laika periodu no 2020.gada 1.janvāra līdz 2020.gada 31.decembrim²⁸.

Kopējais cilvēku tirdzniecības upuru skaits	Vīrieši	Sievietes	Nepilngadīgie
48	34	12	2
Pēc valstiskās piederības			
	18 – Tadžikistāna 7 – Indija 6 – Uzbekistāna 3 – Latvija	12 – Latvija	2 – Latvija
Pēc ekspluatācijas formas			
	22 – darbaspēka ekspluatācija (būvniecība) 7 – darbaspēka ekspluatācija (pārtikas rūpniecība) 1 – darbaspēka ekspluatācija (uzkopšana) 2 – darbaspēka ekspluatācija (nav zināma nozare)	6 – seksuālā ekspluatācija 1 – seksuālā ekspluatācija + darbaspēkā ekspluatācija 1 – seksuālā ekspluatācija + pornogrāfija 1 – piespiedu fiktīvā laulība 1 – darbaspēka ekspluatācija (tūrisms) 1 – darbaspēka ekspluatācija (nav zināma nozare) 1 – darbaspēka ekspluatācija + narkotisko vielu pārvadāšana	2 – seksuālā ekspluatācija
Pēc ekspluatācijas vietas:			

²⁸ Pārskats par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu Latvijā 2020.gadā;
http://www.cilvektirdznieciba.lv/uploads/files/lv_thb_zinojums_2020.pdf

27 – Latvija (Rīga) 8 – Latvija (Latgales reģions) 2 – Latvija (Vidzemes reģions) 2 – Latvija (Kurzemes reģions) 2 – Latvija (reģions nav zināms) 1 – Serbija 1 – Rumānija 1 – ASV 1 – Krievijas Federācija 1 – Lielbritānija 1 – Nīderlande 1 – Brazīlija		
Pēc vervēšanas paņēmienu:		
35 – paziņas 5 – darbiekārtošanas pakalpojumu sniedzējs 3 – ģimenes locekļi 4 – internetā 1 – nav zināms		
Pēc izglītības:		
7 – augstākā izglītība 1 – nepabeigta augstākā izglītība 27 – vidējā, vidējā speciālā vai vidējā profesionālā izglītība 2 – pamatizglītība 7 – nepabeigta pamatizglītība 4 – nav zināms		
Personu skaits, kuras netika formāli atzītas par cilvēku tirdzniecības upuriem:		
1 – Uzbekistāna, darbaspēka ekspluatācija	1 – Latvija, piespiedu fiktīvas laulības	-
Par cietušiem kriminālprocesos tika atzītas 15 personas , kuras tika identificētas kā cilvēku tirdzniecības upuri 2019.gadā un 2020.gadā: 7 – Indija, darbaspēka ekspluatācija (pārtikas ražošana) 5 – Uzbekistāna, darbaspēka ekspluatācija (lauksaimniecība) 3 – Tadžikistāna (būvniecība)		
Pēc veidiem, kā persona nonāca pie pakalpojuma sniedzēja palīdzības saņemšanai:		
28 – persona pati vērsās pie pakalpojumu sniedzēja 9 – Valsts policija		

	<p>5 – atbalsta persona 2 – Sociālais dienests 2 – cita NVO Latvijā 1 – NVO ārvalstīs 1 – Ārlietu ministrija</p>
	<p>Atbilstoši likumā "Par cilvēku tirdzniecības upura uzturēšanos Latvijas Republikā" noteiktajam: nogaidīšanas periods 30 dienas tika piešķirts 8 personām, kas nav Eiropas Savienības pilsoņi. Termiņuzturēšanās atļaujas tika piešķirtas 17 cilvēku tirdzniecības upuriem.</p>

Pielikums Nr.2

Statistika no Valsts policijas par procesiem no Informācijas centra datu reģistriem.

Uzsāktie kriminālprocesi					Kriminālvajāšanai nosūtītie kriminālprocesi								Izbeigtie kriminālprocesi															
Kriminālikuma pants	Valstī				Valsts policijā				Valstī				Valsts policijā				Valstī				Valsts policijā							
	KP		NN		KP		NN		Kopā		t.sk.no atskaites periodā uzsāktajiem KP		Kopā		t.sk.no atskaites periodā uzsāktajiem KP		Kopā		t.sk.no atskaites periodā uzsāktajiem KP		KP uzsākšanas gads		Kopā		t.sk.no atskaites periodā uzsāktajiem KP		KP uzsākšanas gads	
	KP	NN	KP	NN	KP	NN	KP	NN	KP	NN	KP	NN	KP	NN	KP	NN	KP	NN	KP	NN	KP	NN	KP	NN	KP	NN	KP	NN
KL 154. ⁴	7	8	7	8	1	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
KL 164 (2)	0	0	0	0	1	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
KL 165	6	6	6	6	7	9	1	1	7	9	1	1	1	1	0	0	2017	1	1	0	0	2017	1	1	0	0	2017	
KL 165. ⁴	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	0	0	1	1	0	0	2011	1	1	0	0	2011	1	1	0	0	2011	
KL 280 (2)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2018	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
KL 285. ²	8	9	2	2	3	5	1	1	1	1	1	1	7	7	1	1	2020, 2019 (3), 2015 (2), 2014	4	4	1	1	2020, 2015 (2), 2014	4	4	1	1	2020, 2015 (2), 2014	

* dati no Informācijas centra Sodreģistra datu noliktavas sistēmas (DWH) datu masīva "202012".
Saīsinājumi: KP – kriminālprocesi, NN – noziedzīgie nodarījumi

2020.gadā tika uzsākti seši kriminālprocesi par cilvēku tirdzniecību darbaspēka ekspluatācijas nolūkā lauksaimniecības, būvniecības un pārtikas ražošanas nozarēs, tajos par cietušiem atzīti 15 pilngadīgi vīrieši (ārvalstnieki) un par aizdomās turētiem atzīti pieci Latvijas Republikas pilsoņi un viens Uzbekistānas pilsonis. Par cilvēku tirdzniecību seksuālās ekspluatācijas nolūkā uzsākts viens kriminālprocess. Pavisam uzlikts arests nekustamajam īpašumam, transportlīdzekļiem, naudas līdzekļiem un bankas kontiem par kopējo summu 1 714 243,00 eiro²⁹.

²⁹ Pārskats par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu Latvijā 2020.gadā; http://www.cilvektirdznieciba.lv/uploads/files/lv_thb_zinojums_2020.pdf

Pielikums Nr.3

Atbilstoši 2020.gada prokuratūras darba pārskata rādītājiem pēc

KL:

- 154.¹panta iztiesāšanai nosūtītas divas krimināllietas pret divām personām (2 pilngadīgiem vīriešiem):
 - o Vienā krimināllietā konstatēta divu pilngadīgu sieviešu pakļaušana darbaspēka ekspluatācijai Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienotajā Karalistē,
 - o otrā krimināllietā – vienas pilngadīgas sievietes tirdzniecība seksuālai ekspluatācijai Latvijā.
- 165.¹panta tiesai iztiesāšanai nosūtīta viena krimināllietā pret vienu personu (pilngadīgu sievieti).
- 165.panta tiesai iztiesāšanai nosūtītas septiņas krimināllietas pret 20 personām (14 pilngadīgām sievietēm un 6 pilngadīgiem vīriešiem).

Visas pie kriminālatbildības sauktās personas ir Latvijas pilsoņi vai nepilsoņi. Atzīmējams, ka divās no minētajām krimināllietām kopumā piecas personas sauktas pie kriminālatbildības arī par personu grupā izdarītu noziedzīgu iegūtu līdzekļu legalizēšanu lielā apmērā. Abās krimināllietās kopumā kā noziedzīgi iegūta arestēta manta vairāk nekā 530 000 euro apmērā.

Pielikums Nr.4

Tiesu administrācijas pārskats par tiesu lietvedībā esošajām krimināllietām

Instance	Krimināllikuma panta numurs	Krimināllikuma pants un tā daļa	Nepabeigtas lietas (uz perioda sākumu)	Lietu skaits (saņemtas lietas)	Lietu skaits (izskatītas)	Nepabeigtas lietas (uz perioda beigām)
Pirmā instance	154 ^a	154 ^a (1)	1	1	1	1
		154 ^a (2)	1	0	1	0
		154 ^a (3)	3	1	1	3
	164	164.(2)	0	1	0	1
	165	165.(1)	2	3	3	2
		165.(2)	1	2	1	2
		165.(3)	9	0	1	8
		165.(3)	6	3	0	9
	165 ^a	165 ^a (2)	1	0	0	1
		165 ^a (2)	1	2	1	2
285 ^a	285 ^a (2)	2	4	3	3	
Pirmā instance kopā			27	17	12	32
Apelācijas instance	154 ^a	154 ^a (1)	0	1	1	0
		154 ^a (2)	0	1	0	1
	165	165.(2)	0	1	0	1
	165 ^a	165 ^a (3)	1	0	1	0
		165 ^a (3)	0	2	2	0
Apelācijas instance kopā			1	5	4	2
Kopā			28	22	16	34

Pielikums Nr.5

Tiesu administrācijas sagatavots pārskats "notiesāto personu skaits, raksturojums un piespriestie sodi"

Statistiskā uzskaites pants numurs	Statistikas uzskaites pants	Krimināl likuma pants pēc panti kopības	Dzimums	Iepriekšējā sodāmība	Noziedzuma grupā	Pavalstniecība	Vecuma grupa	Soda izpildes morāle	Soda veids	Notiesāto personu skaits	Brīvības atņemšanas sodi (gadi)	Naudas sods (EUR)	Piespiedu darbs (stundas)	
154 ¹	154 ¹ (1)	154 ¹ (1)	vīrietis	nav tiesīts	viens persona	Latvija	no 25 - 29 gadiem	Nosacīts sods	Brīvības atņemšana	1	2,50	0,00	0	
									Probācijas uzraudzība	1	2,00	0,00	0	
	154 ¹ (2)	vīrietis	nav tiesīts	viena persona	Latvija	no 25 - 29 gadiem	Nosacīts sods	Brīvības atņemšana	1	2,50	0,00	0		
								Probācijas uzraudzība	1	2,00	0,00	0		
165 ²	165 (1)	165 (1)	vīrietis	tiesāts, sodāmība noņemta vai dzēsta	viens persona	Latvija	no 30 - 40 gadiem	Nosacīts sods	Brīvības atņemšana	1	1,00	0,00	0	
	165 (2)	165 (2)	vīrietis	nav tiesīts	piesaugu o grupa	Latvija	no 18 - 24 gadiem	Nosacīts sods	n/z	1	0,00	0,00	0	
	165 (2)	165 (2)	sieviete	nav tiesīts	piesaugu o grupa	Latvija	no 18 - 24 gadiem	Nosacīts sods	n/z	1	0,00	0,00	0	
	165 (3)	165 (3)	vīrietis	nav tiesīts	organizēt a grupa	Latvija	no 30 - 40 gadiem	Nosacīts sods	Brīvības atņemšana	2	6,00	0,00	0	
									Nosacīts sods	Brīvības atņemšana	1	4,00	0,00	0
										Naudas sods	1	0,00	7 400,00	0
Reāls sods	Brīvības atņemšana	1	2,08	0,00	0									
	Probācijas uzraudzība	1	2,00	0,00	0									
285 ³	285 ³ (2)	285 ³ (2)	vīrietis	nav tiesīts	piesaugu o grupa	Afganistāna	no 30 - 40 gadiem	n/z	n/z	2	0,00	0,00	0	
				tiesāts, sodāmība noņemta vai dzēsta	piesaugu o grupa	Latvija	no 50 - vecāki	Nosacīts sods	Brīvības atņemšana	1	0,38	0,00	0	
			sieviete	nav tiesīts	piesaugu o grupa	Latvija	no 50 - vecāki	Nosacīts sods	Brīvības atņemšana	1	0,50	0,00	0	
						Kazahstāna	no 50 - vecāki	Nosacīts sods	Brīvības atņemšana	1	0,67	0,00	0	
						Krievija	no 50 - vecāki	Nosacīts sods	Brīvības atņemšana	1	0,50	0,00	0	
Kopā									19	26,33	7 400,00	0		

Attiecībā uz valsts apkopoto statistiku par cilvēku tirdzniecības gadījumiem, ir nepieciešams vērst uzmanību uz to, ka ne Informācijas centra, ne Tiesu informācijas sistēmā nav iespējams redzēt par, kādu tieši ekspluatācijas formu ir uzsākts kriminālprocess vai notiek iztiesāšana, vai persona ir notiesāta. Tikai identificējot cilvēku tirdzniecības upurus šāda informācija tiek apkopota. Pārējos gadījumos tikai konkrētais procesa virzītājs var detalizēti sniegt informāciju par to, kādai ekspluatācijas formai ir ticis pakļauts kriminālprocesā cietušais, vai šāda informācija ir ietverta tiesas spriedumā.

Izmantotās literatūras un normatīvo aktu saraksts

1. Latvijas Republikas Satversme. Latvijas Vēstnesis, 43, 01.07.1993.
2. ANO 1948.gada Vispārējā Cilvēktiesību deklarācija. Augstākās Padomes 1990. gada 4. maija deklarācija "Par Latvijas Republikas pievienošanas starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos". Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 21, 24.05.1990.
3. Likums "Par 1950.gada 4.novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11.protokolu". Latvijas Vēstnesis, 143/144, 13.06.1997.
4. 1966.gada Starptautiskā Konvencija par Civilajām un politiskajām tiesībām. Ārlietu ministrijas 1999.gada 27.jūlija informācija "Starptautiskie daudzpusējie līgumi, kuriem Latvijas Republika pievienojusies pēc 1990.gada 4.maija". Latvijas Vēstnesis, 243, 30.07.1999.
5. ANO 1956.gada Papildu Konvenciju par verdzības, vergu tirdzniecības un verdzībai līdzīgu institūtu un paražu izskaušanu. Ārlietu ministrijas 1999. gada 27. jūlija informācija "Starptautiskie daudzpusējie līgumi, kuriem Latvijas Republika pievienojusies pēc 1990.gada 4.maija". Latvijas Vēstnesis, 243, 30.07.1999.
6. Likums "Par Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību Protokolu par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to". Latvijas Vēstnesis, 66, 28.04.2004.
7. ANO 1949.gada 2.decembra Konvencija par cīņu ar cilvēku tirdzniecību un prostitūcijas ekspluatēšanu no trešo personu puses. Ārlietu ministrijas 2006.gada 15.februāra informācija Nr. 41/211-1371 "Par Konvenciju par cilvēku tirdzniecības un prostitūcijas izmantošanas no trešo personu puses novēršanu". Latvijas Vēstnesis, 32, 23.02.2006.

8. Likums "Par Piespiedu darba konvenciju". Latvijas Vēstnesis, 60, 13.04.2006.
9. Eiropas Padomes 2005.gada Konvencija par cīņu pret cilvēku tirdzniecību. Ārlietu ministrijas 2008.gada 26.marta informācija Nr. 41/339-2560 "Par konvenciju spēkā stāšanos". Latvijas Vēstnesis, 53, 04.04.2008.
10. 2009.gada 18.jūnija Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2009/52/EK ar ko nosaka minimālos standartus sankcijām un pasākumiem pret darba devējiem, kas nodarbina trešo valstu valstspiederīgos, kuri dalībvalstīs uzturas nelikumīgi.
11. 2011.gada 5.aprīļa Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2011/36/ES par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību, un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/629/TI.
12. Krimināllikums. Latvijas Vēstnesis, 199/200, 08.07.1998.
13. Darba likums. Latvijas Vēstnesis, 105, 06.07.2001.
14. Imigrācijas likums. Latvijas Vēstnesis, 169, 20.11.2002.
15. Ministru kabineta 2019.gada 16.jūlija noteikumi Nr. 344 "Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri". Latvijas Vēstnesis, 146, 19.07.2019.
16. Informācijas apkopojums par valsts ieguldījumu cīņā ar cilvēku tirdzniecību laika posmā no 2019.gada 1.aprīļa līdz 2020.gada 31.martam, sagatavojusi Iekšlietu ministrija.
17. Pārskats par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu Latvijā 2020.gadā;http://www.cilvektirdznieciba.lv/uploads/files/lv_thb_zinojums_2020.pdf

18. Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa (XVIII-XXV nodaļa). Otrais papildinātais izdevums, U.Krastiņš, V.Liholaja, D.Hamkova, Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019.
19. Netīrais bizness. Atklājot darbaspēka ekspluatācijas modeli. Red. A.Jokinena, N.Ollus.
http://www.cilvektirdznieciba.lv/uploads/files/netirais_bizness_atklajot_darbaspeka_ekspluatacijas_biznesa_modeli.pdf
20. A.Lietonen, N.Ollus. Guidelines for businesses and employers for risk management in subcontracting chains. 2018. <https://heuni.fi/-/report-series-88c>
21. Guide on Article 4 of the European Convention on Human Rights. Prohibition of slavery and forced labour.
https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_4_eng.pdf
22. UNODC "Model legislative provisions against trafficking in persons"
https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2020/TiP_ModelLegislativeProvisions_Final.pdf
23. UNODC "Global report on trafficking in persons 2020".
https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GLOTiP_2020_15_jan_web_0.pdf
24. FRA report "Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union. States 'obligations and victims' rights". 2015. 89. lp. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-severe-labour-exploitation_en.pdf
25. Cilvēku tirdzniecības darba ekspluatācijas nolūkā identificēšanas vadlīnijas.
http://www.cilvektirdznieciba.lv/uploads/files/identificesanas_vadlinijas_compressed.pdf
26. Tiesu prakse lietās par cilvēku tirdzniecību un personu nosūtīšanu seksuālai izmantošanai: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta un Judikatūras nodaļas pētījums, 2006.gads

un Tiesu prakse krimināllietās par cilvēku tirdzniecību: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta un Judikatūras nodaļas pētījums, 2014.gads. Pieejami:

<http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas>

27. Lieta S.M. v. CROATIA <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203503>